

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهپای انقلاب اسلامی

سال نوزدهم، شماره ۷۰، بهار ۱۴۰۴
صفحه ۸۰ تا ۱۰۴

فرایند نهادسازی و حکمرانی خوب در جمهوری اسلامی ایران؛ (۱۳۵۷ تا ۱۴۰۰)

دانشجو دکتری، مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

محسن عزیزی نیا *

دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

علی مرشدی زاد

استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

پرویزامینی

چکیده

پژوهش حاضر وقف بررسی فرایند نهادسازی و حکمرانی خوب در نظام حکمرانی جمهوری اسلامی در دولت های پس از انقلاب است و بر این باور است که انقلاب اسلامی با اهداف توسعه طلبانه و ظرفیت های نهادی که دارد می تواند به جامعه باز و حکمرانی خوب دسترسی پیدا کند. لذا هدف این پژوهش پاسخ به این سوال است که فرایند نهادسازی در دولت های پس از انقلاب در دسترسی به حکمرانی خوب چگونه طی شده است؟. فرضیه این فرایند سازماندهی نهادی در دولت های پس از انقلاب در چارچوب نظام دسترسی محدود سه نوع نظم شکننده، پایه و بالغ نارس را ایجاد کرد. در مرحله اول نهادسازی قدرت نهادی و ساختاری ائتلاف مذهب گراها در ایجاد نهادهای انقلابی - مذهبی و شبه دولتی به عنوان یک گام از توسعه نهادی محدود تثبیت شد در مرحله دوم نهادهای توسعه ای تاسیس شد که پایدار و فراگیر نبودند و چنانچه هم در ساختار حکمرانی باقی ماندند دارای ضعف کارکردی - عملکردی بودند و توانایی گذار و دسترسی به شاخص های حکمرانی خوب و توسعه پایدار را نداشتند. مقاله حاضر به استناد آراء نهادگرایان جدید به ویژه داگلاس نورث و نظریات حکمرانی خوب از روش کیفی تحلیل اسنادی و منابع کتابخانه ای بهره برده است.

کلیدواژه: نهادسازی، حکمرانی خوب، نظم شکننده، نظم پایه، نظم بالغ.

* نویسنده مسئول: for501520@yahoo.com

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۰۲/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۰

The Islamic Revolution Approach Quarterly

Vol. 19, No.70, Spring 2025, P 80-104

rahyaftjournal.ir

The process of institution building and good governance in the Islamic Republic of Iran; (1978 to 2021)

Mohsen Azizi Nia *

PhD student, Political Studies of the Islamic Revolution, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Ali Morshedi Zad

Associate Professor, Department of Political Science, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Parviz Amini

Assistant Professor, Department of Political Science, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Abstract

The present study is devoted to examining the process of institution building and good governance in the governance system of the Islamic Republic in post-revolutionary governments. It is believed that the Islamic Revolution, with its expansionist goals and institutional capacities, could have achieved an open society and good governance. While the method of institution building and governance structures in the Islamic Republic progressed slowly. Therefore, the purpose of this study

* Corresponding Author: for501520@yahoo.com

How to Cite: Azizi Nia, M., Morshedi Zad, A., Amini, P. (2025). The process of institution building and good governance in the Islamic Republic of Iran; (1978 to 2021), *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 19(70), 80-104.

Received: 10/12/2024

Accepted: 05/05/2025

is to answer the question of how the institution building process in post-revolutionary governments has progressed in terms of achieving good governance. The hypothesis is that this process of institutional organization in post-revolutionary governments within the framework of a limited access system created three types of orders: fragile, basic, and immature. In the first stage of institutionalization, the institutional and structural power of the religious coalition was established in the creation of revolutionary-religious and quasi-state institutions as a step of limited institutional development. In the second stage, developmental institutions were established that were not sustainable and inclusive, and even if they remained in the governance structure, they had functional weaknesses and did not have the ability to transition and access indicators of good governance and sustainable development. The present article, based on the views of new institutionalists, especially Douglas North, and the theories of good governance, has used the qualitative method of document analysis and library resources.

Keywords: institution building, good governance, fragile order, basic order, mature order.

Introduction

More than four and a half decades have passed since the Islamic Republic was established. During these years, the governance system has faced ups and downs in the process of institution building and governance style. In the early days of the Islamic Republic, disagreements over the nature of post-revolutionary institutions and governance style between different movements and groups increased. On the other hand, events such as the assassination of revolutionary leaders, internal rebellions, imposed war, and the capture of the US embassy pushed the political stability of the Islamic Republic towards violence and created a fragile social order that at every moment confronted the fledgling political system with new and unpleasant events that warned of the risk of overthrow and collapse. Religious and non-religious movements and groups in the fragile political order were divided and fragmented. Each movement and group, according to its political views and beliefs, attempted to form coalitions and organize its affiliated forces, and in the meantime, the religious institution, led by the clergy,

was able to successfully form coalitions and create a basic order. In fact, the dialectic between the religious and the non-religious ultimately led to the victory of the religious and the clergy.

The process of forming the institutional structure and governance by the religious movement developed the exclusive basic order. With the split and division that occurred in the second decade of the revolution among the ruling movement, namely the clerical institution, states were established that were on the verge of developing a mature order in terms of institutional nature and governance style, but they regressed to a basic order and even advanced to the point of fragility and created undesirable conditions in the governance system. Therefore, the purpose of this research is to answer the question of how the process of institution-building in post-revolutionary states has progressed in terms of achieving good governance. On this basis, the process of forming a limited access system based on three fragile, basic, and mature orders in the governance system of the Islamic Republic of Iran in terms of access to good governance is explained and interpreted. Therefore, the necessity of this research is to help the policy-making apparatus in reforming, strengthening, and consolidating the institutions necessary for the realization of good governance in the Islamic Republic.

Research Method

This research is a qualitative research that uses documentary analysis to examine the processes of formation of good governance in the Islamic Republic of Iran. In this research, library resources, including documents, books, articles, and academic theses, were used to collect information.

Theoretical Framework

North's Institutionalization Theory

North defines institutions as the rules of the game, the constraints and limitations imposed by humans in political, economic and social relations and exchanges among humans. By presenting the theory of "social order", he described the ruling order in developing societies as a limited access order and in developed societies as an open access order, where institutions are personal and exclusive in limited societies but impersonal in open societies. According to North, the stages of institutional development and the way of governance in limited societies have three orders: fragile, basic and mature. North says that the political system in

developing societies controls violence by creating rents, so that powerful individuals and groups avoid violence for their own interests and calls this way of organizing society a limited access system. Powerful elites in a dominant coalition control violence by creating rents by monopolizing and restricting others in the field of political and economic management. The number of organizations is small and largely dependent on the government, the government is highly centralized and non-inclusive, the rules of the game in society are unequal and discriminatory. Economic and political activity is allowed as a personal privilege, not a public right, property rights are not defined and guaranteed, and there is a prevailing sense that there is no public equality. According to North, the fragile order is on the verge of collapse and seeks to create a consensus among the elites to establish minimal peace and tranquility and to survive against violence. In this order, the formation of organizations is based on personal relationships by leaders. While in the basic order, the state means the formal government, which is a set of viable state organizations, and is established. The privileges of the power elite and their organizations are defined in relation to the dominant coalition and the state. The organizational structures of the state are stable, but the state does not support organizations outside the dominant coalition. In this government, the ruling class and others refrain from creating private economic organizations. But the mature order enjoys the support of a dominant coalition due to the wide variety of organizations, but access to private organizations approved and supported by the state is limited. There is a stable institutional structure of the state and a body of public law that specifies functions and provides a way to resolve conflicts. These types of systems face periodic crises and are more resilient to shocks and have greater durability than the fragile and basic spectrum. The mature order has the ability to support a wide range of civil, political, and economic organizations outside the circle of government. The arrangements of the mature order are consistent with the logic of limited government and can provide the basis for the transition to an open access order.

According to North, for development to occur, those in power must cross several paths: coalition or conflict, institutional organization or personal relationships, and productive or unproductive rent. The requirement for proper policymaking is to move the powerful towards coalitions and to organize and distribute productive rents, and every society must find the logic of choosing one of these two paths and

strategies for the development path, namely coalitions, institutional organization, and productive rents. Of course, North believes in decisive opportunities and exceptions such as environmental shocks, environmental and international conditions, wars, riots, protests, and diseases in the formation of institutions.

According to North, in the open access order, impersonal governance and universal equality and inclusiveness prevail. In this society, there is a multitude of diverse organizations, decentralized government, impersonal relationships, the rule of law, and a rich civil society. In this order, sustainable economic growth and political development occur due to different working methods in governance.

Good governance is called a democratic government that has sound economic policies that are organized by efficient organizations. Good governance requires reforming policies in the field of government organizations and institutions. Good governance is managed through the interdependence between government components and non-government sectors through the three sectors of government, civil society, and the private sector.

Findings and Conclusion

The process of institutionalization flourished since the establishment of the Islamic Republic, centered on the Islamist movement. In the 1960s, due to political chaos between political groups and the country's specific conditions resulting from internal rebellions, imposed war, and international pressures, the political order was in a fragile state. In this fragile order, the Islamic Republic Party and the Revolutionary Council organized all religious groups under the title of the dominant coalition of religious figures, and established revolutionary-quasi-religious institutions to maintain the fledgling system through mass mobilization, and established a limited-access order as the ideological basis. During this period, disruptive political competition and a war economy prevailed, which did not fit the logic of good governance. Although the coalition of religious organizations and revolutionary institution-building was a step in institutional development to control violence, governments in the following decades had to turn to institutional-organizational diversity for mature order due to the transition from crises and social peace. Although the beginning of institutional diversity in the economic construction state and in the reform state, most political and civil

institutions were under the banner of reform, the reform state placed the reform state on the verge of a mature order. The weakness of the logic of development of reformists and government elites and the resistance of opponents and external factors such as the September 11 incident and calling Iran an axis of evil finally made the transformation and mature order immature. After the immature mature order in the Ahmadinejad government, we witness the elimination of most of the developmental government and civil institutions and the decline of governance indicators compared to the previous government and a kind of return from the immature mature order, and in the moderation state, there is an attempt to return the governance situation to a normal state. So that governance indicators such as the rule of law in the construction state are 32 percent, in the reform state 62 percent, and in the Ahmadinejad period 25 percent, effectiveness in the construction period is evaluated as negative 75 percent, in the reform period negative 49 percent, and in the Ahmadinejad period negative 87 percent. Non-violence against individuals and political accountability during the construction period was negative 47 percent, during the reforms it was negative 79 percent, and during the Ahmadinejad period it was negative 1.28 percent, and accountability against political corruption was -1.53 during the Ahmadinejad period and -1.43 in the moderate government. Political stability in the Ahmadinejad government during the events of 2009 was -1.56, and in the moderate government in the final years it grew negatively. In fact, the process of institutional organization in post-revolutionary governments within the framework of the limited access system created three types of order: fragile, basic, and immature. In the first stage of institutionalization, the institutional and structural power of the religious coalition in creating revolutionary-religious and quasi-state institutions was established as a step of limited institutional development. In the second stage, developmental institutions were established that were not sustainable and inclusive, and even if they remained in the governance structure, they had functional weaknesses and did not have the ability to transition and access indicators of good governance and sustainable development. Therefore, this process, despite the functional differences of the governments, indicates weak governance in Iran. Therefore, good governance requires recognizing the damages and paying attention to successful institution building and institutional quality in the country.

مقدمه

بیش از چهار دهه و نیم از عمر جمهوری اسلامی می‌گذرد. در این سال‌ها نظام حکمرانی در فرآیند نهادسازی و شیوه حکمرانی با فراز و نشیب مواجهه بوده است. در اوایل تاسیس جمهوری اسلامی اختلاف بر سر ماهیت نهادهای پساانقلاب و شیوه حکمرانی بین جریان‌های گروه‌های مختلف بالا گرفت. از طرفی رویدادهایی نظیر ترور رهبران انقلاب، شورش‌های داخلی و جنگ تحمیلی و تسخیر سفارت امریکا ثبات سیاسی جمهوری اسلامی را به سمت خشونت سوق داد و نظم اجتماعی شکننده‌ای به وجود آورد که هر لحظه نظام سیاسی نوپا را با اتفاقات جدید و ناخوشایندی که خطر سرنگونی و سقوط را هشدار می‌داد مواجهه کرد. جریان‌های مذهبی و غیرمذهبی در نظم سیاسی شکننده دچار اختلاف و چند دستگی شدند. هر جریان و گروه مطابق نگرش‌ها و باورهای سیاسی خود اقدام به ائتلاف‌سازی و سازماندهی نیروهای وابسته خود نمودند و در این میان نهاد مذهب به رهبری روحانیت توانست در ائتلاف‌سازی موفق عمل نماید و نظم پایه را ایجاد کرد. در واقع دیالکتیک مذهبیون با غیرمذهبی‌ها در نهایت منجر به پیروزی مذهبیون و روحانیت گردید.

فرآیند شکل‌گیری ساختار نهادی و حکمرانی توسط جریان مذهبی نظم پایه انحصاری را توسعه داد. با انشقاق و انشعابی که در دهه دوم انقلاب بین جریان حاکم یعنی نهاد روحانیت به وجود آمد دولت‌هایی تاسیس شد که از نظر ماهیت نهادی و شیوه حکمرانی در آستانه توسعه نظم بالغ بودند اما دچار عقب‌گرد به نظم پایه و حتی تا مرز شکنندگی پیش رفتند و شرایط نامطلوبی را در نظام حکمرانی رقم زدند. لذا هدف این پژوهش پاسخ به این سوال است که روند نهادسازی در دولت‌های پس از انقلاب در دسترسی به حکمرانی خوب چگونه طی شده است؟ بر این مبنا فرآیند شکل‌گیری نظام دسترسی محدود بر اساس سه نظم شکننده، پایه و بالغ در نظام حکمرانی جمهوری اسلامی در دسترسی به حکمرانی خوب تبیین و تفسیر می‌شود. لذا ضرورت این پژوهش کمک به دستگاه سیاستگذاری در جهت اصلاح، تقویت و تحکیم نهادهای لازم برای تحقق حکمرانی خوب در جمهوری اسلامی است.

۱- پیشینه تحقیق

خسرو قبادی (۱۳۹۷) در رساله دکتری به «نقش نهادهای مدنی در شکل‌گیری و نهادینه‌سازی حکمرانی خوب در ایران» معتقد است که وجود استقلال نسبی جامعه از دولت عنصر مشترک ایفای نقش نهادهای مدنی و تحقق حکمرانی خوب در ایران است. سهیلا علیلو (۱۳۹۶) در پژوهشی به «الزامات تحقق ایده حکمرانی مطلوب در نظام تقنینی ایران در پرتو نظام نظارت و تعادل» پرداخته و می‌گوید مولفه‌های ایده حکمرانی مطلوب در نظام تقنینی ایران مورد توجه واقع شده است اما نوع حکومت در ایران سبب شده این ایده به معنای واقعی پیاده نشود. هنک ادینک (۲۰۱۹) در کتابی به بررسی چیرستی توسعه و تاثیر مفهوم حکمرانی

خوب می‌پردازد. ایشان حکمرانی خوب را یک مفهوم چند سطحی تحت تاثیر تحولات حقوقی منطقه‌ای و بین‌المللی دانسته که در حقوق اداری ملی ریشه دارد و چند اصل؛ شفافیت، مشارکت، اثربخشی، پاسخگویی و حقوق بشر را برای حکمرانی خوب تعریف می‌کند. استوار (۱۳۹۷) در مقاله «نهادهای فراگیر و توسعه در نظام جمهوری اسلامی» به بررسی عملکرد نخبگان سیاسی حاکم پس از انقلاب پرداخته و می‌گوید عدم اجماع بین نخبگان سیاسی و عامل رانت و رقابت محدود و فقدان نهادهای سیاسی اقتصادی فراگیر مانع توسعه فراگیر در جمهوری اسلامی شده است.

با توجه به موارد یاد شده بالا رویکرد متمایز پژوهش حاضر این است که نظریات حکمرانی خوب غیر بومی را در ایجاد جامعه باز و حکمرانی خوب را در جمهوری اسلامی موثر ندانسته و بر رویکرد نهادسازی کارآمد که مبتنی بر سازماندهی نهادی کیفی و اصلاح عملکرد نهادها بوده تاکید داشته و توسعه نهادی را عامل تحقق شاخصهای حکمرانی خوب در جمهوری اسلامی می‌داند.

۲- چارچوب مفهومی

۲-۱ نظریه نهادسازی نورث

نورث نهادها را قوانین بازی، قیود و محدودیت وضع شده بشری در روابط و تبادلات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی در میان انسان‌ها تعریف می‌کند (نورث، ۱۳۷۷: ۱۶) ایشان با ارائه نظریه «نظم اجتماعی» نظم حاکم در جوامع در حال توسعه را نظم دسترسی محدود و در جوامع توسعه یافته نظم دسترسی باز توصیف کرده که نهادها در جوامع محدود شخصی و اختصاصی ولی در جوامع باز غیرشخصی هستند. از نظر نورث مراحل توسعه نهادی و شیوه حکمرانی در جوامع محدود دارای سه نظم شکننده، پایه و بالغ است. نورث می‌گوید نظام سیاسی در جوامع در حال توسعه، خشونت را به وسیله خلق رانت مهار می‌کند به طوری که افراد و گروه‌های قدرتمند به خاطر منافعشان از خشونت پرهیز نموده و این شیوه سازماندهی جامعه را نظام دسترسی محدود می‌نامد. (نورث و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۷) نخبگان قدرتمند در ائتلاف مسلط، با انحصار و محدودیت برای دیگران در عرصه مدیریت سیاسی و اقتصادی، با خلق رانت خشونت را مهار می‌کنند. تعداد سازمان‌ها اندک و عمدتاً به حکومت وابسته‌اند، دولت به شدت متمرکز و غیرفراگیر، قواعد بازی در اجتماع نابرابر و تبعیض‌آمیز است. اجازه فعالیت اقتصادی و سیاسی به عنوان یک امتیاز شخصی، نه حق عمومی، داده می‌شود، حقوق مالکیت تعریف شده و تضمین شده نیست، حس غالب این است که برابری عمومی وجود ندارد (نورث و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴).

از نظر نورث نظم شکننده در آستانه فروپاشی و در پی ایجاد اجماع بین فرادستان جهت برقراری صلح و آرامش حداقلی و بقای خود در برابر خشونت است. در این نظم شکل‌گیری سازمان‌ها توسط رهبران و بر مبنای روابط شخصی استوار است. در حالیکه در نظم پایه، دولت به معنای دولت رسمی که مجموعه‌ای از سازمان‌های دولتی قابل دوام بوده استقرار یافته است. امتیازات نخبگان قدرت و سازمان‌هایشان در ارتباط با ائتلاف مسلط و دولت تعریف می‌شود. ساختارهای سازمانی دولت دارای ثبات بوده ولی دولت از سازمان‌های بیرون از ائتلاف مسلط حمایت نمی‌کند. در این حکومت، طبقه حاکمه و سایرین از ایجاد سازمان‌های خصوصی اقتصادی خودداری می‌نمایند. اما نظم بالغ به خاطر تنوع گسترده سازمان‌ها از حمایت ائتلاف مسلط برخوردار است ولی دسترسی به سازمان‌های خصوصی مورد تایید و حمایت دولت با محدودیت همراه است. ساختار نهادی دولت پایدار و پیکره‌ای از قوانین عمومی وجود دارد که کارکردها را مشخص و شیوه حل منازعات را فراهم می‌کند. این نوع نظام‌ها با بحران‌های دوره‌ای مواجهه بوده و نسبت به طیف شکننده و پایه در برابر تکانه‌ها ترمیم پذیرترند و از دوام بیشتری برخوردارند (نورث و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۲-۳۸). نظم بالغ توانایی پشتیبانی طیف وسیعی از سازمان‌های مدنی و سیاسی و اقتصادی فرادستان بیرون از دایره حکومت را دارد. ترتیبات نظم بالغ با منطق حکومت محدود همخوانی داشته و می‌تواند زمینه را برای گذار به نظم دسترسی باز فراهم کند.

از نظر نورث برای اینکه توسعه رخ دهد صاحبان قدرت باید چند دو راهی؛ ائتلاف یا نزاع، سازماندهی نهادی یا روابط شخصی و رانت مولد یا نامولد را عبور کنند. لازمه سیاستگذاری درست حرکت دادن صاحبان قدرت به ائتلاف و سازماندهی و توزیع رانت مولد است و هر جامعه‌ای باید منطق انتخاب یکی از این دو راهی‌ها و راهکارهای مسیر توسعه یعنی ائتلاف، سازماندهی نهادی و رانت مولد را پیدا کند. (نورث و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۷) البته نورث بر فرصت‌های سرنوشت ساز و استثناءها نظیر تکانه‌های محیطی، شرایط محیطی و بین‌المللی، جنگ‌ها، آشوب‌ها، اعتراضات، بیماری‌ها در شکل‌گیری نهادها باور دارد.

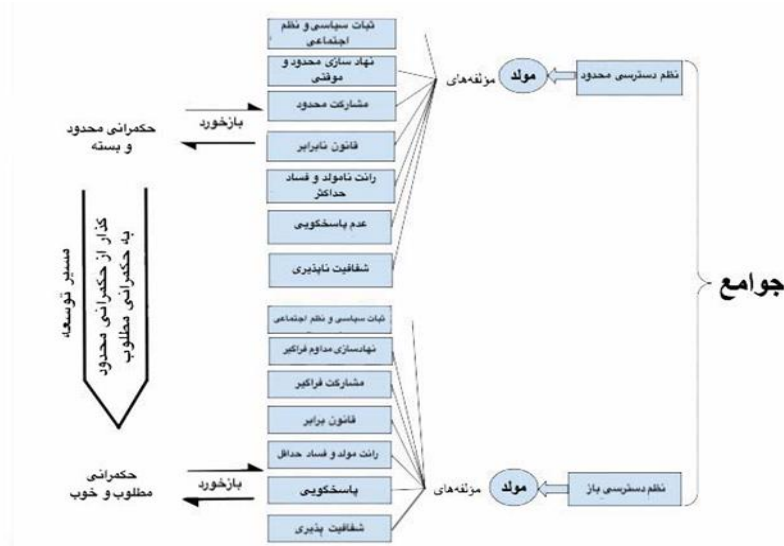
از نظر نورث در نظم دسترسی باز حکمرانی غیرشخصی و برابری همگانی و فراگیری حکمفرماست. در این جامعه انبوهی از سازمان‌های متنوع، دولت غیرمتمرکز، روابط غیر-شخصی، حاکمیت قانون و جامعه مدنی غنی وجود دارد. در این نظم به خاطر روش‌های کاری متفاوت در حکمرانی رشد اقتصادی پایدار و توسعه سیاسی رخ می‌دهد (نورث و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲-۱۵).

۲-۲ حکمرانی خوب

حکمرانی خوب به حکومت دموکراتیک که دارای سیاست‌های اقتصادی درست که به وسیله سازمان‌های کارآمد سازماندهی شده است گفته می‌شود. لازمه حکمرانی خوب اصلاح کردن سیاست‌ها در زمینه سازمان‌ها و نهادهای دولتی است. حکمرانی خوب به وابستگی بین اجزای دولت و بخش‌های غیردولتی (اسمیث، ۱۳۹۹: ۱۲-۱۰) از طریق سه بخش دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی مدیریت می‌شود. (نادری، ۱۳۹۰: ۶).

حکمرانی خوب در تعریف سازمان ملل به سیاست‌های توسعه پایدار انسانی مانند توانمندسازی بخش خصوصی و حکومت بر اساس قواعد دموکراسی، تمرکززدایی و پاسخگویی مراجع قانون‌گذاری و نظام قضایی-حقوقی در حمایت از قانون‌گرایی و فرایندهای انتخاباتی شفاف و حقوق بشر تاکید دارد. بانک جهانی حکمرانی را روش اداره منابع اقتصادی، اجتماعی و توزیع قدرت می‌داند. تجویز حکمرانی خوب و توسعه برای کشورهای در حال توسعه بر مبنای اقتصادهای نئولیبرال (اسمیث، ۱۳۹۹: ۱۳ و ۱۱) کشورهای توسعه‌یافته پایه-گذاری شده و کشورهای جنوب باید از الگوی آنها تبعیت کنند. (خیرخواهان و میدری، ۱۳۸۳: ۴۵) در حالیکه نورث الگوهای وارداتی توسعه و نظریات روز توسعه مانند حکمرانی خوب و سیاست‌های تعدیل ساختاری که در ایران طرفدارانی هم دارند را الگوبرداری نادرست از اقتصادهای پردرآمد می‌داند. و توسعه را گذز از جامعه بسته به جامعه باز تعریف می‌کند و الگوبرداری از نهادهای جوامع دسترسی باز را باعث فروپاشی نظم درونی جوامع و خشونت فراگیر می‌داند. و اشاره ضمنی به «حکمرانی به اندازه کافی خوب» برای کشورهای در حال توسعه از طریق دستور کار نهادی می‌کند. (نورث و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۶ و ۱۲) از نظر نورث با شکل‌گیری ساختار و فرایند نهادی می‌توان قائل به نظام دسترسی باز و حکمرانی خوب برای کشورهای در حال توسعه با ویژگی‌های چون حاکمیت قانون، شفافیت، تفکیک کارویژه‌های قوای سه‌گانه، عضویت‌پذیری و گسترش مشارکت سیاسی برابر شهروندان، توسعه احزاب سیاسی دائم در انتخابات، پاسخگویی سیاسی و مبارزه با رانت و فساد بود. (نورث و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۰۸ و ۲۰۱)

مدل مفهومی نهادسازی و حکمرانی خوب

۳-نظم شکننده

در ابتدای تاسیس نظام جمهوری اسلامی به دلیل شرایط خاص کشور، نظم سیاسی - اجتماعی ای به وجود آمد که برون داد آن خشونت‌وزی و به تعبیر بهتر «نظم شکننده» بود. این نظم باعث شد ائتلافی که انقلاب اسلامی را ایجاد کرد منجر به افتراق نهاد مذهب و روحانیت از سایر جریان‌ها شد و شرایط «گذار به نظم پایه» و نهادسازی مذهبیون را شکل دهد.

۱-۱۳-ائتلاف تا افتراق

انقلاب اسلامی «ائتلافی طبقاتی» حاصل ائتلاف جریان‌ها و گروه‌های مختلف علیه رژیم شاه بود اما این ائتلاف به خاطر اختلافات منجر به خارج شدن نیروهای لیبرال توسط نیروهای مذهبی از میدان شد. (افضلی، ۱۳۹۵: ۲۷۲) بعد از هر انقلاب یکدستی انقلاب از بین رفته و منازعه قدرت میان تندروها و میانه‌روها شکل می‌گیرد و ائتلاف موقتی از هم پاشیده و منازعات درونی به منازعات شخصی تبدیل می‌شود. (بشیری، ۱۳۸۷: ۱۲۵)

نخستین زمینه ظهور شکاف سیاسی در میان نیروهای انقلاب در رفراندوم سال ۵۸ در مخالفت با نامگذاری نهاد حکومت به نام جمهوری اسلامی بین انشعابی رادیکال از جبهه ملی، احزاب ناسیونال دموکرات، گروه‌های چپ‌گرا و مذهبیون تندرو پدید آمد. (خواجه-سروی، ۱۳۹۰: ۲۵۳-۲۵۱) در واقع اختلاف بر سر ساختارسازی، ماهیت نهادها و شیوه

حکمرانی بود. احزاب و گروه‌های لیبرال به ویژه جبهه ملی در پی حکومت مشروطه و تصویب قانون اساسی به سبک دموکراسی غربی بود و مخالف فزاینده روحانیت در سیاست بود. نهضت آزادی که گرایش مذهبی بیشتری داشت با روحانیت ائتلاف‌سازی نمود اما به دلیل مخالفت با شیوه حکمرانی روحانیت و انحصار نهادهای انقلابی - مذهبی با روحانیت دچار افتراق شدند. (بشیریه، ۱۳۹۲: ۲۹-۳۰) ائتلاف‌گرایی منافع جریان‌ها، سازمان‌ها و گروه‌های سهیم در انقلاب را تامین نکرد هر اندازه که از تاسیس جمهوری اسلامی گذشت اختلاف نظری بین دو جریان اسلام‌گراها و غیراسلام‌گراها بیشتر شد و فضای سیاسی جامعه به سمت خشونت پیش رفت. به طور خاص این اختلاف بین دولت موقت و شورای انقلاب نمود بیشتری پیدا کرد. به باور بازرگان، صاحب قدرت نهاد شورای انقلاب و کمیته‌های انقلابی بودند نه دولت موقت. (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۲۹۰-۲۸۹)

تضعیف دولت موقت سبب شد که عملاً احزاب و گروه‌های اسلامی به واسطه ساختار قدرت بتوانند از طریق بسیج ایدئولوژیک توده‌ای و امکانات سازمانی و شخصیت‌کاریزمای امام خمینی به الگوی مشارکت مسلط دسترسی یابند تا مواضع قدرت خود را در برابر احزاب لیبرال و میانه‌روها محکم کنند. البته تسخیر سفارت امریکا توسط تندروهای مذهبی فرصت سرنوشت ساز و شرایط استثنایی انتفاعی برای مذهبی‌ها رقم زد چرا که این اقدام منجر به اوج اختلاف شد و دولت موقت را وادار به استعفا کرد و کنترل امور به دست شورای انقلاب افتاد. (بشیریه، ۱۳۹۲: ۴۱-۴۰).

ثبات سیاسی جمهوری اسلامی در اثر اختلافات اسلام‌گراها و غیرمذهبی‌ها و جنگ تحمیلی در وضعیت نظم شکننده قرار داشت. به این خاطر دادستان کل انقلاب اسلامی در سال ۶۰ محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های سیاسی به ویژه برای احزاب و گروه‌های مخالف، مطبوعات و برگزاری تظاهرات و میتینگ‌ها اعلام کرد. همه این سخت‌گیری‌ها نه تنها دسترسی را محدود کرد بلکه منطقی و به منظور برقراری نظم اجتماعی و جلوگیری از خشونت بود که موقعیت ائتلاف مسلط یعنی نهاد روحانیت و گروه‌های اسلام‌گرا را در فرایند نهادسازی تثبیت کرد و اجازه شکل‌گیری نهادها و سازمان‌های دیگر را نداد. در نتیجه نهادها و سازمان‌های انقلابی با محوریت ائتلاف جناح اسلام‌گرا به خصوص حزب جمهوری اسلامی و با کمک نهادهای سنتی سازماندهی شدند. از طرفی فضای سیاسی - اجتماعی کشور نهادهای انتخاباتی مردمی نظیر پارلمان را دچار چالش کرد و حکومت را بیشتر متکی به مشروعیت سنتی و کاریزماتیک ایدئولوژی تشیع و امام خمینی کرد تا اینکه تحت تاثیر غالب مشروعیت قانونی و نهادهای انتخابی باشد. (شهرام‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۸۶-۲۸۴)

سال های ۵۷ تا ۶۰ را باید دوره عبور « از ائتلاف تا افتراق » و ایجاد منازعه و خشونت در نظم سیاسی شکننده جمهوری اسلامی نامید. ویژگی این دوره یعنی تا عزل بنی صدر، نوعی دموکراسی غیرنهادینه حاکم بوده که احزاب، گروه‌ها و جناح‌های سیاسی خطوط قرمز را رعایت نکرده و فضای باز و بی‌قیدی سیاسی در بین مردم محسوس، ساختارها و نهادهای دموکراسی لرزان و شکننده است. اصل بر حفظ نظام سیاسی و حاکمیت ملی در برابر هرج و مرج و نابودی بنا شده است. (شهرام‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۹۳). از طرفی هم جو سیاسی افراط‌گرایانه اوایل انقلاب چندان جاذبه‌ای برای حمایت از آزادی و دموکراسی و قانون‌گرایی ایجاد نمی‌کرد. (بشیریه، ۱۳۹۲: ۳۰) بنابراین نهادهای انقلابی، گروه‌ها و احزاب اسلامی به ویژه حزب جمهوری اسلامی به عنوان حزب مسلط در ساختار قدرت، قانون اساسی و اصل ولایت فقیه را نهادینه کرد و این حزب مشارکت توده‌ای را به الگوی مشارکت مسلط مبدل نمود. (شهرام‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۹۴) فرایند بسیج سیاسی سبب شد که نهادهای انقلابی مانند کمیته‌های انقلابی و شوراهای اسلامی در ادارات و سازمان‌ها از پایین شکل بگیرد و در کنار دولت موقت بخش عمده‌ای از مناصب و قدرت واقعی را کسب کنند. (بشیریه، ۱۳۹۲: ۳۵-۳۴) نخبگان قدرت مخالف نهادهای دینی معتقد بودند که ائتلاف مسلط نباید در انحصار مذهبیهون باشد و دیگر گروه‌ها و احزاب دسترسی محدود داشته باشند. در جریان پیش‌نویس قانون اساسی، دولت موقت و بازرگان و آیت‌الله شریعتمداری با شکل‌گیری نهاد ولایت فقیه در قانون اساسی مخالف بودند و این قانون را سلطه نهاد روحانیت به عنوان «طبقه حاکم» می‌دانستند که «انقلابی در مقابل انقلاب» قرار داده بود بنابراین خواستار انحلال نهاد مجلس خبرگان شدند. به حدی که این انحصار تاثیر خود را در همه‌پرسی قانون اساسی ۱۲ آذر ۵۸ نشان داد و میزان شرکت کنندگان در مقایسه با همه‌پرسی جمهوری اسلامی از ۲۰ میلیون به ۱۶ میلیون نفر کاهش یافت و بخشی از پایگاه مردمی قانون اساسی تئوکراتیک از دست رفت. (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۲۹۹ و ۲۹۷) اگر چه ائتلاف‌گرایی در نظم شکننده اختلافات را بیشتر کرد اما بیانگر ثبات و نظم پایه توسط مذهب‌گراها بود.

۲-۳ گذار به نظم پایه (ائتلاف‌گرایی مذهبی - نهاد‌گرایی روحانیون)

پس از عزل بنی صدر دوران جدیدی در نظم سیاسی پساانقلاب تحت عنوان «اتحاد و ائتلاف روحانیت» و مقدمات ساختار گذار از نظم شکننده به نظم پایه شکل گرفت. این مقطع دوره «یکسان‌سازی» تعریف شده زیرا رقابت سیاسی نسبت به قبل به نفع مصالح نظام تحدید و حکم تعطیلی احزاب معارض ایجاد شد و تمرکز سیاسی و اداری به وسیله نهادهای انقلابی - مذهبی مانند کمیته‌های انقلاب، ائمه جماعات، سپاه پاسداران، بنیاد مستضعفان، جهاد

سازندگی، سازمان بسیج اقتصادی و بنیاد شهید گسترده و دخالت دولت و بسیج توده‌ها به خاطر بی‌ثباتی‌ها بیشتر شد. (شهرام‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۹۵-۲۹۴)

از عوامل گذار به نظم پایه، جنگ تحمیلی و بحران گروگان‌گیری بود که باعث نوعی تجدید قوا و وضعیت اضطراری ملی و حمایت مرددین به حکومت شد و یک نبرد انقلابی ملی - مذهبی را (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۲۷۰) که انگیزه‌بخش وحدت ملی بود را افزایش داد در حالی که سرنوشت دموکراسی و نهادهای مدنی و توسعه‌خواه در قانون اساسی را عوض و سبب پیروزی قطعی طرفداران امام خمینی شد. (کدی، ۱۳۸۸: ۱۶-۱۵) جنگ باعث شد روحانیت در قوه قضائیه و رسانه‌ها قدرت بگیرد. همچنین بنیادهای مذهبی شبه دولتی تاسیس شد که بودجه آنها با نیمی از بودجه دولت برابری می‌کرد. (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۳۱۲-۳۰۸)

سازماندهی نهادی گروه‌ها و احزاب اسلام‌گرا توسط موثرترین سازمان یعنی حزب جمهوری اسلامی انجام می‌شد. پس از سقوط بنی‌صدر این حزب در ائتلاف با جامعه روحانیت مبارز و فدائیان اسلام ۱۳۰ کرسی از ۲۴۵ کرسی اولین انتخابات مجلس را به دست آورد تا در نهایت پیروزی رجایی در انتخابات ریاست جمهوری رقم خورد. (بشیریه، ۱۳۹۲: ۴۳-۴۶-۴۲) و نیروهای چپ‌گرا و لیبرال در اعتراض به نفوذ و حضور روحانیت در انتخابات شرکت نکردند. تا اینکه پس از شهادت رجایی، آیت‌الله خامنه‌ای دبیرکل حزب جمهوری اسلامی نامزد سومین انتخابات ریاست جمهوری با اجماع نیروهای سیاسی - مذهبی شد و با کسب آراء ۹۵ درصدی پیروز گردید. (خواجه سروی، ۱۳۹۰: ۲۶۵-۲۶۴)

رویدادهای داخلی و بین‌المللی در دهه اول انقلاب نقش حیاتی در سازماندهی ائتلاف مذهبیون و تحکیم موقعیت نهاد روحانیت داشت و باعث گذار از «نظم شکننده» به «نظم پایه» و دسترسی مذهبیون به ارکان عمده قدرت شد. در اولین انتخابات مجلس حزب جمهوری اسلامی توانست با ائتلاف سازمان‌های مذهبی نظیر سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، جامعه روحانیت مبارز، انجمن اسلامی معلمان و نهضت زنان مسلمان، فراکسیون ائتلاف بزرگ را در مجلس به وجود آورد. عزل بنی‌صدر باعث پیروزی مذهبیون در دومین انتخابات ریاست جمهوری و اقتدار نیروهای مذهبی در مجلس و بمب‌گذاری حزب جمهوری اسلامی شد زیرا منافع خیلی از گروه‌ها از دست رفته بود. (خواجه سروی، ۱۳۹۰: ۲۶۷ و ۲۶۴ و ۲۶۰)

سازماندهی قدرتمند نیروهای مذهبی و نهادهای انقلابی نظیر کمیته مرکزی، ائمه جمعه، مساجد و جامعه روحانیت مبارز در تعیین اعضای مجلس خبرگان و پیش‌نویس قانون اساسی و تأیید صلاحیت نامزدها در انتخابات خبرگان بیانگر پیروزی گسترده شاگردان امام خمینی بود. از بین برندگان انتخابات ۱۱ غیرروحانی موافق، ۴۰ حجت‌الاسلام و ۱۵ آیت - الله به مجلس خبرگان قانون اساسی راه یافتند. (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۲۹۱)

از سال ۶۰ تا ۶۸ ساختار نظام حکمرانی ایران ایدئولوژیک اقتدارگرایی بوده چرا که با وجود برخی نهادها و سازوکارهای دموکراتیک نظیر برگزاری انتخابات دخالت دولت در امور فردی و اجتماعی باعث تحدید کلیه فعالیت‌های گروه‌ها، احزاب و جریان‌های سیاسی شد. (شهرام‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۹۷-۲۹۶) بدین ترتیب بود که فرآیند ائتلاف‌سازی مذهب‌گراها باعث سازماندهی روحانیت در عبور از نظم شکننده به نظم پایه شد.

۴- نظم پایه (مقدمه‌ای برای گذار به نظم بالغ)

کاستی‌هایی قانون اساسی ۵۸ ضرورت بازنگری و اصلاح آن توسط ارکان کشور احساس شد. طی فرماندومی بازنگری قانون اساسی در ۶ مرداد ۶۸ به تصویب رسید. (خواججه-سروی، ۱۳۹۰: ۷۷) بازنگری قانون اساسی منجر به حذف نهاد نخست‌وزیری و چرخش قدرت به نفع جریان راست سنتی در ساختار حکمرانی شد. یعنی بعد از رحلت امام ائتلاف مسلط روحانیت به دو جریان راست سنتی و چپ سنتی منشعب شد. به طوری که در انتخابات مجلس چهارم قدرت به جریان راست رسید. روحانیون جریان چپ مانند کروبی، هادی خامنه‌ای، موسوی خوئینی‌ها و علی‌اکبر محترشمی‌پور از راهیابی به مجلس باز مانده و به انتقاد از دولت هاشمی پرداختند. (دارابی، ۱۳۸۸: ۲۵۶-۲۵۵) افکار عموم در دهه ۷۰ به دلیل آزادی و استقلال بیشتر از دولت ایدئولوژیک زمینه‌های گذار به دموکراسی را فعال نمود. به نوعی گذار از دولت ایدئولوژیک به دموکراسی صوری و سپس به شبه دموکراسی رخ داد. (بشیریه، ۱۳۹۲: ۵۲-۵۱)

دموکراسی صوری از سال ۶۸ تا ۷۶ بر حفظ قدرت و نقش روحانیت به عنوان مهم‌ترین طبقه سیاسی در کنترل نهادهای اجرایی، قانونگذاری و قضایی و ثانوی بودن جایگاه در ساختار قدرت تاکید دارد. (بشیریه، ۱۳۹۲: ۵۵)

اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی بین سال‌های ۵۷ تا ۶۷ به دلیل جنگ و نظم سیاسی شکننده‌ای که داشت نسبت مخارج بودجه عمومی به تولید ناخالص داخلی از ۴۱ درصد به ۲۰/۸ درصد کاهش یافت. (استوار، ۱۳۹۷: ۲۹) سهم نفت در تولید ناخالص ملی به میزان ۹ تا ۱۷ درصد نزول کرد. در این دوره اقتصاد جنگی بر مبنای مداخلات دولت به منظور اداره بحران‌های کوتاه‌مدت تدوین شد. این شرایط باعث شد که اختیارات رئیس دولت سازندگی به واسطه بازنگری قانون اساسی بیشتر شود و دولت سریع‌تر برنامه‌های اقتصادی خود را اجرا کند. (افضلی، ۱۳۹۵: ۴۸۵-۴۸۲) دولت در این دوره در پی ثبات سیاسی و توسعه اقتصادی بود توسعه سیاسی و دموکراتیزاسیون ساختار سیاسی اولویتی نداشت چرا که منطبق «یکسان‌انگاری دوران جنگ رقابت سیاسی را مخل نظم سیاسی و محدودیت برای گروه‌ها و جریان‌های فکری تلقی می‌کرد. (شهرام‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۹۹) اما از طرفی پدیده رانت نهادهای انقلابی مانعی بزرگ

در مسیر توسعه اقتصادی بود زیرا در زمینه مشارکت خصوصی بنیاد شهید و بنیاد مستضعفان حدود ۶۰۶ موسسه را تحت اختیار داشتند و سهم سایر وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها حدود ۹۱۳ واحد بود. (افضلی، ۱۳۹۵: ۴۸۷-۴۸۶) در واقع چراغ سبز حاکمیت به اقدامات اقتصادی دولت سازندگی و ایجاد نهادهای اقتصادی به عنوان آغازکننده و مقدمه گذار به نظم بالغ ایفای نقش نمود.

۵- نظم بالغ ناریس

در نیمه دوم دهه ۷۰ شاهد چرخش ایدئولوژیک در جناح چپ و راست بوده و ائتلاف-سازسی سیاسی تعریف جدیدی پیدا می‌کند. جناح چپ تفکر اقتصاد دولتی متمرکز دهه ۶۰ و جناح راست مدرن تفکرات سنتی و محافظه‌کارانه را با آزادی‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی قابل جمع نمی‌دانستند. (خواججه سروی، ۱۳۹۰: ۲۷۹) از این انشقاق فکری دسته‌بندی‌های سیاسی جدید در رقابت‌های جناحی به وجود آمد به گونه‌ای که «نظم پایه» که بر اساس استراتژی «یکسان‌سازی» بود پس از انتخابات ۷۶ به «واگرایی متعهدانه» تغییر رویه داد و فضای سیاسی بهتری بر مبنای شاخصه‌های دموکراسی برای احزاب و سازمان‌ها ایجاد کرد. افزایش روابط خارجی و تحولات نظام جهانی و توسعه فناوری‌های نوین تقاضا برای دموکراسی‌سازی ساختارهای سیاسی در بر داشت. (شهرام‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۰۴-۳۰۱) در واقع این شرایط نویدبخش نظم نوینی جهت دسترسی به نهادهای توسعه‌ای و اصلاح ساختارهای حکمرانی بود.

ائتلاف‌سازی جدید، گروه‌های جریان چپ به قدرت را نسبت به قبل امیدوار کرد و بیانگر نظم سیاسی جدید در حال بلوغی بود که جناح چپ در سال ۷۶ توانست با بسیج نیروهای خود در ائتلافی با کارگزاران سازندگی ناطق‌نوری از ائتلاف جناح راست را در انتخابات ریاست جمهوری دوم خرداد شکست دهد. (خواججه سروی، ۱۳۹۰: ۲۷۹-۲۷۸)

آنچه باعث گذار از «نظم پایه» به «نظم بالغ» شد توسعه اقتصادی دولت سازندگی، کاهش بسیج توده‌ای و محسوس شدن ظرفیت‌ها و عناصر دموکراتیک نظام جمهوری اسلامی بود که زمینه‌های گذار به دموکراسی را فعال کرد. به تعبیری «دولت ایدئولوژیک» به «دموکراسی صوری» در دوره بازسازی و سپس نوعی «شبه دموکراسی گذار» کرد. چرا که به تدریج نهادها و ویژگی‌های دموکراتیک تقویت شد، و ساختار قدرت به سمت تکوین سازمان‌ها، تشکلات و احزاب سیاسی گرایش پیدا کرد و نسبت به قبل میزان غلظت دموکراسی بیشتر گردید. (شهرام‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۰۶-۳۰۵) سازوکار گذار از نظم پایه به نظم بالغ را در منازعات درونی الیگارشی حاکم و امکان تقویت تشکیلات و اشکال دموکراتیک به وسیله بعضی از جناح‌ها علیه جناح‌های دیگر در دهه ۷۰ باید دنبال کرد. نیروهای محافظه‌کار و

سنت‌گرا حامی دموکراسی صوری و نیروهای سیاسی اصلاح‌طلب پیرو نظام سیاسی شبه دموکراسی و استقلال نسبی نهادها از الیگارشی سنتی هستند. (بشیریه، ۱۳۹۲: ۵۷ و ۵۴-۵۳)

فرایند نهادسازی در برنامه اول توسعه هاشمی بر خصوصی‌سازی و در برنامه دوم بر واگذاری شرکت‌های دولتی، تغییر و اصلاح سیاست‌های مالیاتی و ایجاد انضباط مالی پایه-گذاری شد که برخی نهادهای جدید اقتصادی به وجود آورد ولی ناقص اجرا شد (استوار، ۱۳۹۷: ۳۰) و با اعتراض آیت‌الله خامنه‌ای، شورای نگهبان، بازار و اکثریت نمایندگان مجلس همراه شد چرا که این شیوه حکمرانی اقتصادی بر حذف یارانه سوخت و مواد غذایی و جذب سرمایه‌های خارجی اعتقاد داشت و خواستار کاهش رانت مالی بنیادهای مذهبی و نظارت دولت بر آنان بود. از طرفی رکود اقتصادی و افزایش تورم در پایان دولت هاشمی راه را برای گذار به نظم بالغ و اصلاحات خاتمی هموار کرد. خاتمی در پی یک نظم سیاسی توسعه‌گرا بود که دسترسی عموم به منابع، امتیازات و امکانات را تعریف می‌کرد. (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۳۲۷-۳۲۲)

خاتمی مبنای نظم بالغ را در برنامه سوم توسعه، کاهش موانع برنامه دوم توسعه، ساماندهی اقتصادی، حذف انحصارات و کاهش وابستگی به درآمد نفت اولویت‌گذاری کرد لذا سیاست‌های توسعه او بر ایجاد نهادها و نهادسازی دنبال شد. (استوار، ۱۳۹۷: ۳۱)

فرایند نهادسازی خاتمی در برنامه سوم مقدراری محدودیت‌ها را از بین برد و تا حدودی راه را بر رانت‌خواری و قاچاق کالا بست. اقتصاد سیاسی نامتوازن با تورم ۴۹/۴ سال ۷۴ را به ۱۵/۴ درصد رساند. رشد صنعت از ۸ درصد به ۱۱/۴ درصد و میزان صادرات معدنی و صنعتی در سال اول برنامه سوم از ۳/۲ میلیارد دلار به ۵/۸ میلیارد دلار و متوسط رشد سرمایه‌گذاری به ۶/۱۷ درصد رسید. (خواجه سروی، ۱۳۹۰: ۴۷۹ و ۴۷۵-۴۷۲) نرخ زاد و ولد به ۲ فرزند نزول کرد و ایران به عنوان موفق‌ترین کشور در کنترل جمعیت توسط سازمان ملل شناخته شد. (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۳۲۲) نظم بالغی که دولت اصلاحات پیگیر آن بود مشارکت سیاسی در دور دوم انتخابات ریاست جمهوری را ۲ میلیون افزایش داد. صندوق ذخیره ارزی تشکیل شد. دیپلماسی صلح‌جویانه برای کاهش تحریم‌های اقتصادی آمریکا تدوین گردید. مجوز واردات و صادرات بین ایران و آمریکا در زمان کلینتون داده شد. ایران از فهرست کشورهای ناقض حقوق بشر خارج گشت. بانک جهانی بدون مجوز آمریکا مبلغ ۲۳۲ میلیارد دلار وام به ایران اختصاص داد. سرمایه‌گذاری ۱۲ میلیارد دلاری در حوزه نفت، گاز و خودروسازی توسط شرکت‌های خارجی بدون تصویب آمریکا موافقت شد. (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۳۳۰ و ۳۲۸-۳۲۷)

دولت اصلاحات به تعبیر نورث برای مهار خشونت و ایجاد نظم اجتماعی بالغ در مجلس به نهادسازی روی آورد نمایندگان نهادهای حقوقی و لوایح اصلاح‌گرایانه در حمایت از

زندانیان سیاسی، زنان، مطبوعات و تحدید لباس شخصی‌ها ایجاد کردند. سازمان‌ها و نهادهای غیردولتی تقویت شد تعداد روزنامه‌ها از ۵ به ۲۶ و تیراژ آنها از ۱/۲ میلیون به ۲/۳ میلیون افزایش یافت. اگر چه این اقدامات نوید بخش توسعه و ایجاد نظم جدیدی تحت عنوان «نظم بالغ» در حکمرانی جمهوری اسلامی بود اما افراط‌گرایی بخشی از بدنه اصلاحات و ضعف دولت وقت که نتوانست حاکمیت را اقناع کند منجر به ناهمخوانی زبانی توسعه میان اصلاح طلبان و مخالفین اصلاحات و حاکمیت شد از طرفی رویداد غیرمنتظره یازده سپتامبر و محور شرارت خواندن ایران توسط جرج بوش نفع و بهانه مناسبی به مخالفان داخلی خاتمی داد به نحوی که مواضع ضد آمریکایی آنها را تقویت نمود و وضعیت متزلزل محافظه‌کاران را به وضعیت تهاجمی، جرأت بخشیدن، احساس ضرورت بازیابی قدرت و سرکوب تبدیل کرد و اصلاح‌طلبان را در موضع دفاع و محدودیت در اجرای برنامه‌های اصلاح‌طلبانه و پیشبرد دموکراسی قرار داد که سرانجام نظم بالغ با محدودیت بیشتر و نارس به اجرا درآمد و چشم‌اندازهای جنبش اصلاح‌طلبی و گذار به جامعه باز و حکمرانی خوب به ناکامی ختم شد. (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۳۳۵-۳۳۴ و ۳۳۲)

اگر چه دولت‌ها از سال ۶۸ تا ۸۴ در برخی شاخص‌های حکمرانی مانند توسعه انسانی، اشتغال، مشارکت سیاسی، بهداشت و ... رشد داشتند ولی در نهادگرایی و شاخص‌های حکمرانی خوب، موفق نبودند. اما دوره اصلاحات در مقایسه با تمام دولت‌ها شرایط حکمرانی نسبتاً بهتری دارد. (بهمنی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۰۶-۳۰۵).

۶- برگشت از نظم بالغ نارس

دولت احمدی‌نژاد نظم بالغ ناری که ایجاد شده بود به هم ریخت و دچار عقب‌گرد در توسعه شد چرا که سیاست‌گذاری‌های توسعه از سال ۶۸ به بعد را نادیده گرفت اقدامات و سیاست‌های پوپولیستی‌اش با منطق توسعه همخوانی نداشت. (استوار، ۱۳۹۷: ۳۲-۳۱) احمدی‌نژاد در عوض ائتلاف، ساختارگرایی و رانت مولد بر نزاع، شخصی‌گرایی و رانت نامولد اتکا کرد. (امامی و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۰) شخصی‌گرایی در این عصر باعث افول نهادی و محدودسازی فعالیت‌های جامعه مدنی و سازمان‌های غیردولتی است. نهادهای مدنی و سمن‌های تاسیسی عصر اصلاحات به جاسوسی، براندازی نرم، ابزار دشمن و دریافت پول از بیگانگان متهم و به حاشیه‌رانده شدند ولی در عوض جایگاه نهادهای سنتی یعنی نهادهای مذهبی مانند هیات‌ها و مساجد تقویت و بودجه بیشتری جهت تثبیت قدرت سیاسی به آنها اختصاص پیدا کرد. برابر آمارها میزان سازمان‌های غیردولتی که در سال ۲۰۰۵ بیش از ۴۰۰۰ بودند در سال ۲۰۱۳ به ۵۵۰ کاهش یافت. (افتخاری و رحیمی‌کیا، ۱۳۹۹: ۴۵-۴۳) نمونه دیگر تضعیف فرایند نهادسازی حذف سازمان خصوصی‌سازی دوران اصلاحات است.

(حاجیلو، ۱۳۹۶: ۹۷) تضعیف بانک مرکزی از طریق حذف سازمان برنامه و بودجه در جهت منافع ائتلاف حاکم به انحلال شورای پول و اعتبار و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی پرداخت. در دوره احمدی‌نژاد ماهیت رانتی درآمد نفت دولت ایشان ۵ برابر دولت سازندگی و ۴ برابر دولت اصلاحات بوده است. وام‌های بانکی و اعطای تسهیلات تکلیفی به بنگاه‌های زود بازده و دادن یارانه و سهام عدالت از رانت‌های غیرمولد بود که به تشویق نهادهای غیرتوسعه‌ای و بهره‌کش انجامید. (امامی و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۳) برابر آمارهای جهانی شاخص فساد در ایران در اثر رانت نفتی در سال ۲۰۰۶ به رتبه ۱۰۵ رسید. در واقع اقدامات مذکور مانع ایجاد نهادهای توسعه‌ای شد و راه را بر شکل‌گیری نهادهای فراگیر بست. (استوار، ۱۳۹۷: ۳۳) الگوی رفتاری احمدی‌نژاد ائتلافی نبود بلکه بر مبنای مکانیسم تقابلی، درگیری و نزاع برای تغییر ساخت قدرت بود. اختلاف با قوای مقننه و قضائیه، علما و حتی رهبری نشان از این شکاف است. در حالیکه با اتخاذ سیاست ائتلاف و دادن رانت مولد به گروه‌های رقیب می‌توانست تولید و اشتغال را رونق دهد. (امامی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵۲) به گونه‌ای که پیامد این رفتارها قانون‌گریزی و نزدیک به ۵ هزار تذکر درباره رعایت قانون در مجلس نهم است که میزان اجتناب از حاکمیت قانون ۳۶ برابر رشد کرد. از نظر شاخص‌های حکمرانی خوب بیشترین آمار میزان فساد در تمام دولت‌های قبل و بعد از انقلاب از نظر تعقیب قضایی و دستگیری معاون رئیس‌جمهور گرفته تا وزرا و معاونان وزرا متعلق به دولت دهم بوده است. داده‌های پروژه جهانی عدالت سازمان ملل وضعیت قانون در ایران در سال ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۳ یعنی دوره مهرورزی در بین هفت کشور خاورمیانه در رتبه هفتم قرار دارد. جایگاه کشور از نظر نظم و امنیت، فساد و حقوق بنیادین به ترتیب دارای میانگین ۶۸ درصد، ۴۹ درصد و ۲۷ درصد بوده است که رتبه آخر را در میان هفت کشور خاورمیانه دارد. میزان حاکمیت قانون از سال ۶۹ تا ۹۲ به ترتیب در دولت سازندگی ۳۲ درصد و در دولت اصلاحات ۶۲ درصد و در دوره مهرورزی ۲۵ درصد برآورده شده است. برابر گزارش‌ها شاخص‌های حکمرانی در طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۰۷ اثر بخشی و کارآمدی در دوران سازندگی منفی ۷۵ درصد، دوره اصلاحات منفی ۴۹ درصد و در دوران مهرورزی منفی ۸۷ درصد ارزیابی شده است. همچنین عدم استفاده از خشونت علیه افراد و پاسخگویی سیاسی در دوران سازندگی منفی ۴۷ درصد، در دوران اصلاحات منفی ۷۹ درصد و در دوره مهرورزی با اختلاف بسیار زیاد منفی ۱ و ۲۸ صدم ثبت شده است. در مجموع دولت اصلاحات در بیشتر شاخص‌ها دارای عملکرد بهتری نسبت به سایر دولت‌ها داشته و دولت مهرورزی از ضعیف‌ترین عملکرد از نظر پاسخگویی و شفافیت برخوردار بوده است. (مددی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۲-۷۰) بیهوده نیست که دوره هشت ساله مهرورزی را عصر نسنجیده نامید چرا که کشور را بیست سال به عقب راند. این

عقب گرد از سمت حکومت طبیعی بالغ به حکومت طبیعی پایه بود و با تحمیل تحریم‌های جهانی و خطر جنگ، کشور داشت به سمت حکومت طبیعی شکننده سقوط می‌کرد. در حالی که نورث و همکارانش از سال ۲۰۰۶ به بعد به نخبگان و فرادستان کشورهای در حال توسعه تاکید می‌کردند که از نهادهای شخصی به سمت نهادهای رسمی و از جامعه دسترسی محدود به سمت جامعه دسترسی باز حرکت کنند. اما در همان سال‌ها دولتی در ایران بر سر کار آمد که سیاست را امری کاملاً شخصی دانست و کشور را گرفتار بیشترین رابطه‌بازی و سلاقی شخصی خود کرد و علناً قانون را قبول نداشت و به آن عمل نمی‌کرد. (نورث و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۶)

دولت روحانی در شرایطی روی کار آمد که ساختار حکمرانی کشور گرفتار نزاع، ضعف قانون، شخصی‌گرایی و رانت‌نامولد بود و هر روز از نهادسازی و حکمرانی خوب فاصله می‌گرفت. به گونه‌ای که رشد اقتصادی ایران منفی و تورم ۳۵/۹ درصد بود. خطر حمله نظامی ایران را تهدید می‌کرد. روابط با کشورهای عربی و سایر همسایگان متشنج بود. دیپلماسی هسته‌ای به عنوان چالشی کلان در اولویت دولت قرار گرفت. (مددی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۶) دولت اعتدال در پی عادی‌سازی و نرمالیزاسیون روال‌های شکسته شده توسط دولت قبل بود تا از طریق سیاست خارجی بحران هسته‌ای و اقتصاد را حل کند. (حجاریان، ۱۳۹۴)

دولت اعتدال ترتیبات احیاء نهادی از جمله احیاء سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی را در پیش گرفت و بعد از برجام شرایط اقتصادی را آرام کرد. اما در دور دوم دولت ترامپ و خروج آن از برجام و تحریم‌های حداکثری، کرونا، ترور سردار سلیمانی از یک طرف و عدم راهبرد و بهره‌نبردن از نخبگان جدید و فقدان اجماع ملی (استوار، ۱۳۹۷: ۳۳) باعث شد که جهت‌گیری سیاست خارجی و توسعه اقتصادی دولت دوازدهم بیشتر تحت شعاع اجرایی نشدن برجام قرار بگیرد. (امیدی و قلمکار، ۱۳۹۸، ۴۷) به طوریکه تولید ناخالص داخلی به ۵/۷۷، سرمایه‌گذاری خارجی ۵ میلیارد شد. (صفریان و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۶)

فرایند نهادسازی و حکمرانی خوب در دولت‌های پس از انقلاب از وضعیت مطلوبی برخوردار نبوده. شاخص کنترل فساد در دولت مهرورزی در سال ۸۵ تا ۸۷ با کاهش ۵۰ درصدی و دولت اعتدال در سال ۹۳ تا ۹۶ با کاهش ۴۰ درصدی همراه است. این شاخص در دوره مهرورزی ناشی از نبود نظارت کافی از طرف نهادهای مدنی و تضعیف و طرد آنان و ترویج رویکرد عام‌گرایانه و عدم تمایل به اقدام نهادی و نهادسازی است. میزان پاسخگویی و اظهار نظر در شیوع فساد سیاسی در دوره مهرورزی ۱/۵۳- و در دولت اعتدال ۱/۴۳- ثبت شده. در مجموع کنترل فساد دولت روحانی منفی ۰/۶۸- نسبت به دولت احمدی‌نژاد منفی ۰/۷۴- در وضعیت بهتری قرار دارد. شاخص ثبات سیاسی در دولت مهرورزی در سال‌های ۸۵ تا

۸۷ روندی مثبت اما در حوادث سال ۸۸ به ۱/۵۶- رسید ولی در دولت اعتدال آغازش بهتر اما در سال‌های پایانی با رشد منفی همراه شد. در دوره روحانی میانگین ثبات سیاسی منفی ۰/۸۸ و شفافیت ۲۸ در دوره احمدی نژاد ثبات سیاسی منفی ۱/۳۷ و شفافیت ۲۴ و در وضعیت بهتری قرار دارد. حاکمیت قانون در دولت اعتدال ۰/۷۲- و دولت احمدی نژاد ۰/۹۲- (عنایت و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۴۰-۲۳۸ و صفریان و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۰۳ و ۹۸ و ۹۶ و ۹۷) و میزان مغایرت مصوبات دولت با قوانین جاری کشور از ۱۴ درصد به ۲ درصد تنزل پیدا کرد. رعایت مهلت قانونی در ابلاغ قوانین در دولت دهم ۱۰ درصد ولی در دولت یازدهم به ۲۳ درصد افزایش یافت ولی تاخیر احمدی نژاد در ابلاغ قوانین به ۱/۷ کاهش پیدا کرد. وضعیت پاسخگویی دولت یازدهم در اجرای برنامه توسعه و عمل به وعده‌های اقتصادی ضعیف و بد بود (مددی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۹ و ۷۷) شاخص کیفیت قوانین و مقررات در حوزه سیاست‌های اقتصادی رقابتی و تعرفه‌ای در دولت روحانی منفی ۱/۳۰ و در دولت منفی ۱/۵۷ بوده است در مجموع عملکرد سیاسی دولت روحانی در حوزه اجماع‌سازی، شفاف‌سازی، کارایی و اثربخشی، گسترش مشارکت شهروندان و حاکمیت قانون دارای نقش مثبتی در پیشبرد توسعه سیاسی بوده ولی در حوزه مسئولیت‌پذیری، عدالت و انصاف و پاسخگویی عملکرد ضعیفی داشته است. (دریا بیگی، سلیمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۳ و صفری و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۸)

دولت‌ها در جمهوری اسلامی علیرغم تفاوت‌های عملکردی نتوانستند تحولات و ترتیبات نهادی چشمگیری در نمای کلی حکمرانی کشور ایجاد کنند حتی در مقایسه با دولت‌های منطقه وضعیت کشور از رشد منفی و روند نزولی برخوردار است. (مددی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۳) این شرایط بیانگر حکمرانی ضعیف در ایران است. (عنایت و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۴۳)

نتیجه‌گیری

فرایند نهادسازی از ابتدای تاسیس جمهوری اسلامی با محوریت جریان اسلام‌گراها رونق گرفت. در دهه ۶۰ به دلیل هرج و مرج سیاسی بین گروه‌های سیاسی و شرایط خاص کشور که ناشی از شورش‌های داخلی و جنگ تحمیلی و فشارهای بین‌المللی بود نظم سیاسی در وضعیت شکننده قرار داشت. در این نظم شکننده حزب جمهوری اسلامی و شورای انقلاب کلیه گروه‌های مذهبی را تحت عنوان ائتلاف مسلط مذهبیون سازماندهی و نهادهای انقلابی - شبه مذهبی را برای حفظ نظام نوپا از طریق بسیج توده‌ای تاسیس و نظم دسترسی محدود پایه ایدئولوژیک را تثبیت نمودند. در این دوره رقابت سیاسی محل نظم و اقتصاد جنگی حاکم بود که با منطق حکمرانی خوب هم‌خوانی نداشت. اگر چه ائتلاف سازمان‌های مذهبی و نهادسازی انقلابی به منظور کنترل خشونت به عنوان یک گام از توسعه نهادی بود اما دولتها در دهه‌های بعد به دلیل گذار از بحران‌ها و آرامش اجتماعی بایستی به تنوع نهادی - سازمانی

برای نظم بالغ روی می آوردند. اگر چه آغاز تنوع نهادی در دولت سازندگی اقتصادی و در دولت اصلاحات بیشتر نهادهای سیاسی - مدنی تحت لوای اصلاح خواهی بود دولت اصلاحات را در آستانه نظم بالغ قرار داد. ضعف منطقی توسعه اصلاح طلبان و نخبگان دولتی و مقاومت مخالفان و عوامل بیرونی نظیر حادثه یازده سپتامبر و محور شرارت خواندن ایران سرانجام تحول خواهی و نظم بالغ را نارس گذاشت. بعد از نظم بالغ نارس در دولت مهرورزی شاهد حذف بیشتر نهادهای دولتی - مدنی توسعه خواه و تنزل شاخص های حکمرانی نسبت به دولت قبل و به نوعی بازگشت از نظم بالغ نارس هستیم و در دولت اعتدال تلاش برای بازگشت وضعیت حکمرانی به حالت طبیعی است. به طوریکه شاخص های حکمرانی نظیر حاکمیت قانون در دولت سازندگی ۳۲ درصد و در دولت اصلاحات ۶۲ درصد و در دوره مهرورزی ۲۵ درصد، اثر بخشی در دوران سازندگی منفی ۷۵ درصد، دوره اصلاحات منفی ۴۹ درصد و در دوران مهرورزی منفی ۸۷ درصد ارزیابی شده است. عدم خشونت ورزی علیه افراد و پاسخگویی سیاسی در دوران سازندگی منفی ۴۷ درصد، دروان اصلاحات منفی ۷۹ درصد و در دوره مهرورزی منفی ۱ و ۲۸ صدم و پاسخگویی در برابر فساد سیاسی در دوره مهرورزی ۱/۵۳- و در دولت اعتدال ۱/۴۳-، ثبات سیاسی در دولت مهرورزی در حوادث سال ۸۸ به ۱/۵۶- و در دولت اعتدال در سال های پایانی رشد منفی می باشد. در واقع فرایند سازماندهی نهادی در دولت های پس از انقلاب در چارچوب نظام دسترسی محدود سه نوع نظم شکننده، پایه و بالغ نارس را ایجاد کرد. در مرحله اول نهادسازی قدرت نهادی و ساختاری ائتلاف مذهب گراها در ایجاد نهادهای انقلابی - مذهبی و شبه دولتی به عنوان یک گام از توسعه نهادی محدود تثبیت شد در مرحله دوم نهادهای توسعه ای تاسیس شد که پایدار و فراگیر نبودند و چنانچه هم در ساختار حکمرانی باقی ماندند دارای ضعف کارکردی - عملکردی بودند و توانایی گذار و دسترسی به شاخص های حکمرانی خوب و توسعه پایدار را نداشتند. بنابراین لازمه حکمرانی خوب شناخت آسیب ها و توجه به نهادسازی موفق و کیفیت نهادی در کشور می باشد.

استناد به این مقاله: عزیزی نیا، محسن، مرشدی زاد، علی، امینی، پرویز. (۱۴۰۴). فرایند نهادسازی و حکمرانی خوب در جمهوری اسلامی ایران؛ (۱۳۵۷ تا ۱۴۰۰)، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۹(۷۰)، ۸۰-۱۰۴.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مأخذ:

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۹۱) *تاریخ ایران مدرن*، ترجمه محمد ابراهیم فتاحی و لیلایی، تهران: نشر نی، چاپ هفتم
- استوار، مجید (۱۳۹۷) *نهادهای فراگیر و توسعه در نظام جمهوری اسلامی ایران، رهیافت انقلاب اسلامی*، سال دوازدهم، شماره ۴۵
- امیدی، علی و قلمکار، آرمین (۱۳۹۸) *تحلیل رابطه سیاست خارجه و توسعه اقتصادی مقایسه دولت‌های خاتمی، احمدی‌نژاد و روحانی (۱۳۹۶-۱۳۷۶)*، *رهیافت انقلاب اسلامی*، سال سیزدهم، شماره ۴۶
- امامی، قاسم و همکاران (۱۴۰۲) *تحلیل آسیب‌شناسانه اقتصاد سیاسی دولت‌های نهم و دهم مبتنی بر نظم اجتماعی داگلاس نورث، جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی*، دوره چهارم، شماره ۲، پیاپی ۱۴
- اسمیث، برایان کلاو (۱۳۹۹) *حکمرانی خوب و توسعه*، مترجمین مرسته آدابی و گلناز آدابی و مجتبی معظمی، تهران: گسترش علوم، چاپ اول
- افزلی، رسول (۱۳۹۵) *دولت مدرن در ایران*، مجموعه مقالات، نشر: دانشگاه مفید، چاپ دوم
- افتخاری، اصغر و رحیمی کیا، علیرضا (۱۳۹۹) *مطالعه رویکردهای دولت‌های هشتم و نهم جمهوری اسلامی به سازمان‌های مردم‌نهاد فرهنگ اجتماعی، پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، سال دهم، شماره ۱
- بشیریه، حسین (۱۳۹۲) *دیباجه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران: دوره جمهوری اسلامی ایران*، تهران: نگاه معاصر
- بشیریه، حسین (۱۳۸۷) *انقلاب و بسیج سیاسی*، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، چاپ هفتم
- بهمنی، سجاد و همکاران (۱۳۹۹) *بررسی تطبیقی عملکرد دولت هاشمی رفسنجانی و خاتمی در تحقق حکمرانی خوب، رهیافت انقلاب اسلامی*، سال چهاردهم، شماره ۵۳
- حاجیلو، محسن (۱۳۹۶) *بررسی تطبیقی سیاست‌های دولت‌های پس از جنگ تحمیلی در شاخصه‌های خصوصی-ساز و ادغام در اقتصاد جهانی (مطالعه موردی دولت خاتمی و احمدی‌نژاد)*، *رهیافت انقلاب اسلامی*، سال یازدهم، شماره ۴۱
- حجاریان، سعید (۱۳۹۴) *چارچوب‌بندی تحلیل دولت اعتدال، ماهنامه اندیشه پویا*، شماره ۲۸
- خواججه سروری، غلامرضا (۱۳۹۰) *سیاست و حکومت در جمهوری اسلامی ایران*، تهران: دانشگاه امام صادق
- خیرخواهان، جعفر و میدری، احمد (۱۳۸۳) *حکمرانی خوب، بنیان توسعه*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس
- دارابی، علی (۱۳۸۸) *جریان‌شناسی سیاسی در ایران*، تهران: انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی
- دریا-بیگی سلیمی، مهدی و همکاران (۱۴۰۲) *نقش عملکرد سیاسی دولت در پیشبرد توسعه سیاسی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی دولت روحانی)*، *رهیافت انقلاب اسلامی*، سال هفتم، شماره ۶۴
- شهرام نیا، امیر مسعود (۱۳۸۵) *جهانی شدن و دموکراسی در ایران*، تهران: نگاه معاصر
- صفریان، روح الله و همکاران (۱۳۹۸) *الگوی حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی در ایران، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، دوره ۱۱، شماره ۲، پیاپی ۶۰
- عنایت، ناصر و همکاران (۱۴۰۰) *نقش مولفه‌های حکمرانی در رشد اقتصادی در ایران؛ ثبات سیاسی و کنترل فساد در دولت‌های نهم و یازدهم، رهیافت انقلاب اسلامی*، سال پانزدهم، شماره ۵۷
- کدی، نیکی آر (۱۳۸۸) *نصایح انقلاب ایران*، ترجمه مهدی حقیقت خواه، نشر: ققنوس، چاپ سوم
- نادری، محمد مهدی (۱۳۹۰) *حکمرانی خوب؛ معرفی و نقد اجمالی، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی*، سال اول، شماره ۱
- مددی، نهاله و همکاران (۱۳۹۹) *شاخص‌های حکمرانی مطلوب؛ حاکمیت قانون و پاسخگویی در ایران طی سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۲۱*، *رهیافت انقلاب اسلامی*، سال پانزدهم، شماره ۵۷
- نورث، داگلاث (۱۳۹۶) *سیاست، اقتصاد و مسائل توسعه در سایه خشونت*، محسن میردامادی و محمد حسین نعیمی پور، تهران: روزنه، چاپ سوم
- نورث، داگلاث و همکاران (۱۳۹۹) *خشونت و نظم‌های اجتماعی*، جعفر خیرخواهان و رضا مجیدزاده، تهران: روزنه
- نورث، داگلاث (۱۳۷۷) *نهادهای تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی*، محمدرضا معینی تهران: سازمان برنامه و بودجه
- Henk Addink (2019) *Good Governance: Concept and Context, Oxford University Press, USA*
- Abrahamian, Ervand (2012) *History of Modern Iran*, translated by Mohammad Ebrahim Fattahi and Leilai, Tehran: Nai Publishing, 7th edition
- Afzli, Rasoul (2016) *Modern Government in Iran, Collection of Articles*, Published by Mofid University, Second Edition
- Amidi, Ali and Ghalamkar, Armin (2019) *Analysis of the Relationship between Foreign Policy and Economic Development: Comparing the Khatami, Ahmadinejad and Rouhani Governments (1997-2017)*, *Approach to the Islamic Revolution*, Year 13, Issue 46
- Bahmani, Sajjad et al. (2019) *Comparative Study of the Performance of the Hashemi Rafsanjani and Khatami Governments in*

- Khairkhahan, Jafar and Midari, Ahmad (2004) *Good Governance, the Foundation of Development*, Tehran: Majles Research Center
- Smith, Brian Clough (2019) *Good Governance and Development*, translated by Mardesah Adabi and Golnaz Adabi and Mojtaba Moazami, Tehran: Science Development, First Edition
- Shahramnia, Amir Masoud (2006) *Globalization and Democracy in Iran*, Tehran: Contemporary Perspective
- Safarian, Ruhollah and (2019) Good Governance Model and Economic Development in Iran, *Political and International Approaches*, Volume 11, Number 2, 60
- Realizing Good Governance, *Approach to the Islamic Revolution*, Year 14, Issue 53
- Bashirieh, Hossein (2013) Introduction to Iranian Political Sociology, "The Period of the Islamic Republic of Iran", Tehran: Contemporary Look
- Bashirieh, Hossein (2008) *Revolution and Political Mobilization*, Tehran: Tehran University Publishing Institute, Seventh Edition
- Darabi, Ali (2009) Political Flow in Iran, Tehran: *Islamic Culture and Thought Publications*
- Darya-Beigi Salimi, Mehdi et al. (2013) The Role of the Government's Political Performance in Advancing the Political Development of the Islamic Republic of Iran (Case Study of the Rouhani Government), *Islamic Revolution Approach*, Year 7, Issue 64
- Eftakhari, Asghar and Rahimikia, Alireza (2019) Study of the Approaches of the Eighth and Ninth Governments of the Islamic Republic to Social and Cultural Non-Government Organizations, *Political Researches of the Islamic World*, Year 10, Issue 1
- Emami, Ghasem et al. (2019) Pathological Analysis of the Political Economy of the Ninth and Tenth Governments Based on Douglas North's Social Order, *Political Sociology of the Islamic Revolution*, Volume 4, Issue 2, Issue 14
- Estavar, Majid (2018) Inclusive Institutions and Development in the System of the Islamic Republic of Iran, *Approach to the Islamic Revolution*, Year 12, Issue 45
- Hajiloo, Mohsen (2017) Comparative Study of the Policies of the Post-Imposed War Governments in the Characteristics of Privatization and Integration in the Global Economy (Case Study of the Khatami and Ahmadinejad Governments), *Islamic Revolution Approach*, Year 11, Issue 41
- Hajarian, Saeed (2015) Framing the Analysis of the Moderation State, *Andishe Pouya Monthly*, Issue 28
- Khajeh Sarvi, Gholamreza (2011) *Politics and Government in the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Imam Sadeq University